

Acta Medicinae et Sociologica (2024)
Vol. 15. No. 39. (185-192)

doi:
10.19055/ams.2024.11/29/9

UNIVERSITY OF
DEBRECEN
FACULTY OF
HEALTH SCIENCES
NYÍREGYHÁZA

Antal Z. László: Egészségyszociológia holisztikus megközelítésben. Válogatott tanulmányok - recenzió

Vatai Soma

Tanárségéd, Debreceni Egyetem ETK – Társadalomtudományi és Szociális Munka Tanszék
4400 Nyíregyháza, Sóstói út 2-4., ORCID iD: 0000-0002-8448-3040

vatai.soma@etk.unideb.hu

Beérkezett: 2024.09.11.

Bírálat: 2024.09.17.

Elfogadva: 2024.09.18.

Egy kutatói életpálya összegzése lehetőség és kihívás egyszerre. Lehetőség arra, hogy láthatóvá váljon az egymásba fonódó témák logikai kapcsolata, a legfontosabb csomópontok, amelyek a kutatói érdeklődés irányát befolyásolták. És kihívás, hogy sikerüljön hús oldalban összefoglalni akár egy egész évtizedet, hosszan kutatót kérdéseket érthetővé tenni egy-két tanulmány által. Az Antal Z. László szociológusi munkásságát bemutató kötet is ezekkel a lehetőségekkel és kihívásokkal szembesült, amikor arra vállalkozott, hogy megjeleníti egy, a társadalmak egészségével és betegségével foglalkozó kutatói út állomásait, és megkísérli bemutatni, miért vált szükségessé a holisztikus szemléletmód ezen a területen.

Antal Z. László pályáját egészségyszociológiai kutatásokkal kezdte, majd a kilencvenes években foglalkozott az európai országok népesedési folyamatának vizsgálatával is. Az ezredforduló óta a természet és a társadalom kapcsolata, az ökológiai válság társadalmi és egészségügyi hatása a legfőbb kutatási területe. Az előszóban így fogalmaz: „több mint 40 éve folytatott kutatásaim arra az eredményre vezettek, hogy az egészségyszociológia, a népesedési folyamatok, valamint az éghajlatváltozás területén megjelenő új kihívások egymással összefüggnek. [...] Ma már a társadalmak jövője szempontból egyre fontosabb az a kérdés, hogy a modern társadalmak miért nem tudnak megfelelő válaszokat adni ezekre a kihívásokra, miközben a következményeit pontosan és jól ismerik.” (Antal Z. 2020:7). Antal felsorolja a válságokat is: vízválság, a népesség elöregedése, az éghajlatváltozás miatt

kialakuló válság. Úgy látja, az egyidejű megjelenés felveti azt a gondolatot, hogy legalább részben közös okra vezethetők vissza ezek a válságok: a modern társadalom válságaira. A gyűjteményes kötet tanulmányait így két átfogó kérdés köti össze: miért került válságba a modern társadalom? Milyen társadalmi válaszok adhatók ezekre a válságjelenségekre?

A kötet három nagyobb egységből áll, amelyek további tanulmányokra tagolódnak. Az első és a harmadik rész három, míg a középső öt tanulmányt foglal magába. Az arányok azt is jelzik, hogy a középső rész egy témát alaposan körüljáró, kutatási adatokat is bemutató egység, míg az első és a harmadik inkább elméleti tanulmányokat sorakoztat fel.

Az első nagy fejezet címe: szociológiai kérdések holisztikus megközelítésben. A három, alfejezetként funkcionáló tanulmány azt a három szakaszt összegezi, amelyek a kutatói pálya során meghatározók voltak. Az első tanulmány az egészségszociológia hazai kialakulásával foglalkozik. Az egészségszociológia megjelenése valójában szemléletváltás a korábbi orvosi, azaz betegszociológia szempontjaihoz képest. Az egészségmagatartással, a megelőzéssel, a gyógyulással foglalkozik, valamint azokkal a társadalmi folyamatokkal, amelyek korlátozzák az egyén egészségét. Az első egészségszociológiai kutatás Magyarországon 1977-ben az „Életút – életmód – egészség” című kutatás volt. Az olvasónak feltűnhet, hogy már itt, az egészségszociológia magyarországi térnyerésével elindul a kutatóban az a folyamat, ami az egyre tágabb horizontok megnyitását eredményezi. Ma már természetesnek hangzik, hogy a betegségek és a gyógyítás önmagában való vizsgálata kevés, hiszen a megbetegedéshez vezető út bármely pontján sokkal hatékonyabb beavatkozási lehetőségek rejlenek, mint a már krónikussá vált betegség gyógyítása során. A hetvenes évek végén, különösen Magyarországon azonban ez egyáltalán nem volt magától értetődő. A horizont ilyen tágulása vezet azokhoz az alapkérdésekhez, mint hogy hol húzódnak a tudomány határai, mi tesz egy gyógymódot tudományossá. Antal 1991-től vizsgálta az alternatív gyógymódok egészségszociológiai hatásait, többször járt az Egyesült Királyságban, ahol ezek a gyógymódok sokkal nagyobb szerepet játszottak, akár a tudományos és társadalmi vitákban is. A tanulmány végén arról ír, hogy a kilencvenes évek végén találkozott egy új egészségszociológiai kockázattal, az erősödő UV-sugárzással. Ez a jelenség a természet és a társadalom kapcsolata felé fordította a figyelmét. A kérdést vizsgálva a klímaparadoxonok elméletéhez jut el, 2008-ban és 2015-ben jelenik meg kötete ebben a témában. Arra a következtetésre jut, hogy a modern

társadalmakban olyan ellentmondások alakultak ki, amelyek a jelenlegi társadalmi, gazdasági és politikai feltételek kereti között nem oldhatók fel. Ez vezeti el a holisztikus szemlélethez, amely a társadalmat és a természetet egységnek tekinti.

A második tanulmány a természet és a társadalom kapcsolatával foglalkozik, holisztikus megközelítésben. Antal azokat az elméleteket sorakoztatja fel, amelyek leírják, hogy a tradicionális társadalmakban a természet és a társadalom összekapcsolódik, míg a modernitás ezeket szétválasztja, elkülöníti. A klímaváltozás egy része egyértelműen emberi tevékenység következménye, a társadalomtudományok, köztük a szociológia szerepe mégis marginális mind az elemzésben, mind a megoldások kidolgozásában. Az első kutatási eredmények azt mutatják, hogy a jelenlegi gazdasági és társadalmi szemléletmód és működés keretei között ezek a problémák nem megoldhatók: a holisztikus szemlélet az az új paradigma, ami megoldáshoz vezethet.

A harmadik tanulmány címe: „A szimbólumok szerepe a természet és a társadalom közötti harmónia kialakításában”. Antal szerint a harmónia kialakításához a holisztikus szemléletmód, valamint a végtelen tér- és időszemlélet visszaállítása szükséges. A modern ember számára mind az idő, mind a tér végessé vált, ami megváltoztatta az emberek mindennapi életét. Az állandó rohanás és az utazási vágy is ennek része, és egyre inkább a virtuális világban való kalandozás is.

A modernitásban a racionalitás az uralkodó szemlélet, ami a világ varázstalanodásával jár. Háttérbe szorulnak a rituálék, a babonák. A varázslatosság visszaszerzése kell ahhoz, hogy az ökológiai válságra társadalmi választ lehessen adni; ennek érzékeltetésére olyan versek szimbolikáját értelmezi, amelyek meglátása szerint a klímaparadoxonok témaköréhez kapcsolódnak. Petőfi Sándor: A Tisza című verse például arra világít rá, hogy a természet és a társadalom kapcsolatának van transzcendens dimenziója is. A folyóhoz épített gát egy olyan kapcsolatot jelképez, amely már nem harmonikus, így okozhat a gát, folyó általi áttörése veszélyhelyzetet. József Attila: Gyönyörűt láttam című versének szimbolikája pedig arra mutat rá, hogy az élet fenntartásának minden feltétele vezetékeken jut el hozzánk, ami megterheli a környezetet, bennünket pedig kiszolgáltatottá tesz. A fenntarthatóság azt jelenti, hogy elhagyjuk ezt az intenzív osztályt, és sokkal inkább a helyi adottságokkal élünk harmóniában.

E tanulmány gyenge pontja, hogy hiányzik a hermeneutikai alátámasztás a szimbólumok kiragadása mellől. A befogadás természetesen szubjektív, ugyanakkor, ha valamilyen általánosabb jelentést szándékozik megmutatni az olvasónak, akkor az e jelentéshez vezető út sem lenne kihagyható.

A második nagy fejezet címe egyértelmű: kiválasztott egészségszociológiai kutatások eredményeit mutatja be. A kutatások módszerei kvalitatívak, jellemzően interjúk. A tanulmányok egy része inkább elméleti, a kontextusból arra következtethetünk, hogy egy-egy nagyobb kutatás megalapozásához készültek.

Az első tanulmány 1986-os, azaz még a szocializmus, így az államosított egészségügyi ellátás idején vizsgálja az érszűkületes betegek ellátását. A betegek betegútjait tekinti át: arra kíváncsi, hogyan jutnak el a kezelésig, és a betegségen kívül milyen tényezők formálják a betegutakat. Az eredmények azt mutatják, hogy nem minden beteg jut el az érsebészetig, anélkül is történik végtagamputáció (noha a mintavétel során azt feltételezék, hogy az érsebészetig minden érintett beteg eljut). Akik időben (a betegség kialakulását tekintve korán) fordultak orvoshoz, azok felénél nem ismerték fel a betegséget. Összességében az egészségügy nem készült fel az érszűkületes betegek gyógyítására, noha ez vezető halálok. A rizikófaktorok emlegetésével az orvosok a betege hártják a felelősséget. Azaz az orvosok szerint nem az egészségügyön belül kellene változtatni, hanem a betegeken. Az egészségügyben erős szelekciós mechanizmusok működnek, az a beteg kap hamarabb/jobb ellátást, aki eltér a hivatalos úttól, maga is tájékozódik, és adott esetben fizet az ellátásért.

A második tanulmány a gyógyítás társadalmi beágyazottságát vizsgálja, talán épp a betegutak, a betegségek felismerésének, kezelésének megtapasztalt sokfélesége vezet eddig a kérdésfelvetésig. Emellett annak okait kutatja, mi állhat annak háttérében, hogy a születéskor várható átlagéletkor csökken, Magyarországon is, és a volt szocialista országokban is, miközben a fejlett európai országokban emelkedik. Antal azt veszi alapul, hogy a gyógyításnak is van szubsztantív és formális racionalitása, azaz az alapszükségletre, illetve a gazdasági, politikai és egyéb érdekekre hagyatkozó dimenziója. Arra a következtetésre jut, hogy az információs aszimmetria növekedésével csökken a gyógyítás társadalmi beágyazottsága. Az öngyógyítás és az önsegítés hiánya is a beágyazottságát csökkenti: ellenpéldaként hivatkozik Nagy-Britanniára, ahol az alternatív gyógyítás, önsegítés elterjedtebb, mint Magyarországon.

A harmadik tanulmány címe: „A gyógyítás integrációs formái Magyarországon az egészségügy államosítása előtt”. Bár jóval későbbi, mint az előző írás, ez fejti ki alaposabban, hogy hogyan is működtek a gyógyítás egyes formái, és az államosítással hogyan került egyre inkább előtérbe a formális, gazdasági racionalitás. Antal állítása, hogy az integrációs formák között – együttműködés helyett – verseny alakult ki, ahogy a gazdasági racionalitás erősödött, ami csökkentette a gyógyítás társadalmi beágyazottságát.

A negyedik tanulmány ismét korábbi, 1993-as, és a hálapénz témájával foglalkozik. Címe: „A hálapénz kialakulásának szükségszerűsége és nélkülözhetetlen funkciói”. Antal ebben megállapítja, hogy az érdekérvényesítés piaci mechanizmusait kiiktatta az egészségügy államosítása. A diktatórikus politikai helyzet kapcsán olyan célok érvényesültek, amelyek meggyengítették az eredeti, szubsztantív racionalitást. A központi tervezés miatt ki kellett zárni mindazokat az elemeket, amelyek ezt megzavarhatták volna.

Azok az elvek, amelyek mentén az ellátás alakult (a piaci szabályozás helyett), rendre kudarcot vallottak. A szükségletek szerinti elosztás kudarca: valójában nem mérhető a szükséglet, mert sehol nem ismerik kellő pontossággal ehhez a lakosság egészségi állapotát. Az ösztönzés kudarca: a teljesítménytől független fizetés nem ösztönözte az orvosokat, ugyanakkor más mérőszámok – például a kórházi ágyak kihasználtsága – eltorzították a rendszert, emiatt volt és van egyszerre jelen a hiány és a pazarlás. Az egyenlő ellátás elvének kudarca: az egészségügy erőforrásai alapvetően szűkösek, így az elosztásra kell valamilyen mechanizmus. Ez Magyarországon hiányzott, így szubjektív szempontos (pl. az orvosok érdekei) alapján történt az elosztás.

Emiatt szükségszerű a piaci mechanizmusok újbóli megjelenése: a módszertani hiányosságok, a magánellátás teljes kiiktatása és az orvosok alacsony fizetése együttesen eredményezte, hogy burkoltan megjelentek ismét a piaci viszonyok. A magán- és az állami ellátás összefonódott, és nem volt egymástól elkülöníthető. Bár a hálapénz az egészségügyi kiadásokon belül viszonylag kisebb hányadot jelent, az orvosok fizetéséhez viszonyítva jelentős összeg. Azok a területek fejlődtek jobban, amelyek erősen hálapénz-orientáltak voltak. A nyolcvanas évek közepére, végére már olyan szakadék keletkezett a piaci viszonyok mentén, hogy egyes betegek kiszorultak az ellátásból. Az állami ellátás pedig, a piaci viszonyok működése miatt, nem volt

képes a költségrobbanás megfékezésére. Így végső soron kétszintű ellátás jött létre a rendszeren belül.

Az ötödik tanulmány ezt a címet kapta: „Az időszemlélet változásának hatása a népesedési folyamatokra”. A holisztikus szemlélet jegyében Antal a vallásosság és a társadalmi, ezen belül is a demográfiai folyamatok kapcsolatát elemzi. Azt állapítja meg, hogy a vallásosság hatással van az egyének attitűdjeire, így a gyermekvállalásra is. Magyarázó jelenséggént leírja a házasságstabilitási effektust: eszerint, ha a házasság valamilyen szempontból kevésbé stabilnak tűnik, akkor a felek kevésbé fektetnek be a házastárs-specifikus humán tőkébe, így a gyermekvállalásba is. A házaspárok azonos vallása pedig a stabilizáló tényezők egyike. A szakrális szemlélet végtelen létezését ígér, ezzel szemben a deszakralizált világban felerősödik a halálfélelem, az élet meghosszabbítása lesz a legfontosabb szempont. A társadalmak elöregedése így a véges időszemlélet paradigmájának következménye. Az elöregedés az érintett társadalmak hosszútávú fennmaradását veszélyezteti, például az egészségügy és a nyugdíjrendszer várható zavarai miatt.

A harmadik nagy fejezet címe: „Természet és társadalom kapcsolata holisztikus megközelítésben”. Az első két tanulmány a Nap és a Nap-kultusz szerepével foglalkozik a társadalmak életében. A tradicionális és a modern társadalmakat hasonlítja össze, és arra a következtetésre jut, hogy a tradicionális társadalmak Nap-kultusza, de legalábbis Nap-tisztelete kedvezően hatott az ember és a természet harmonikus, és mai terminológiával élve fenntartható kapcsolódására. Utóbbira példaként említi a népszokásokat, amelyek a kimondott Nap-kultuszt követően is megmaradtak, például, hogy a sírok Kelet felé néznek. Ezzel szemben a modern társadalmakban a természet és a társadalom szétválasztása történt meg. Ennek jegyében a Nap leírása is tárgyiasult: a Nap „egy magenergiát termelő izzó gázgömb” vagy „termonukleáris erőmű”. A tradicionális társadalom ciklikus, míg a modern társadalom lineáris időszemléletű. A lineáris időszemléletben a Nap ellen védekezni kell, illetve a Nap energiáját kell felhasználni. Kedvezőbb lenne, ha a védekezés elsődlegessége helyett az életmódban figyelembe vennénk a ciklikusságot. A domináns természettudományos paradigma nem ad megfelelő választ az ember és a természet kapcsolatával foglalkozó kérdésekre, így egy holisztikus ökológiai szemléletű paradigmaváltás lehet a megoldás.

A harmadik, egyben a kötetet záró tanulmány az összefoglalásra is kísérletet tesz. Címe: „Az éghajlatváltozás hatása a társadalom életére és az

egészségügyi ellátásra.” A tanulmány első része összegyűjti, hogy a klímaváltozás és az ökológiai válság milyen kockázatokat jelent a társadalom számára, és azt is, hogy ez milyen veszélyeket jelent az egészségügyi ellátás szempontjából. A második rész azzal foglalkozik, hogy a válaszok kutatásában miért van kiemelt szerepe a szociológiának és a pszichológiának. A harmadik rész pedig ismerteti azokat a klímaparadoxonokat, amelyek megakadályozzák, hogy érdemi válaszok szülessenek, valamint, hogy milyen lehetőségek vannak a paradoxonok feloldására.

Az ökológiai válságról szólva kijelenti: egyértelmű, hogy a Földön az élővilág jövőjét veszélyeztető változások indultak el. Ezekhez a modern társadalmak növekedésorientált működése egyértelműen hozzájárult. Ezt látva megoldási javaslat született például azzal, hogy a széndioxid és más, üvegházhatású gázok kibocsátását csökkentsék, az eredmény viszont mérsékelt, a gazdasági szempontok folyamatosan háttérbe szorítják az ökológiai szempontokat. A klímaváltozás az egészségre és az egészségügyre is hatással van. Új betegségek jelentek meg, továbbá a rendkívüli időjárási események az egészségügy munkáját is akadályozzák. Emellett az egészségügy maga is kibocsátó, miközben a gyógyítás zajlik. Vannak új, vagy növekvő esetszámú betegségek, például az UV-sugárzás emelkedése miatt a bőr- és szembetegségek, új allergén növények jelennek meg, és a fertőzések gyakorisága is növekedhet. A betegstruktúra megváltozik, a betegforgalom nő.

A szociológia feladata a társadalmi okok feltárása, és a társadalomkritika. A pszichológia feladata pedig a lelki felkészülés támogatása a társadalmi változásokra. Jelenleg komoly nehézségek mutatkoznak abban, hogy az emberek szakítsanak az ökológiai szempontból káros fogyasztási szokásaikkal. Pszichológiai szempontból a változás akadályá például a távolságtartás (időben távolítja a klímaváltozás hatását az egyén) és a kognitív diszonzancia: az egyén ismeri a klíma kockázatokat, de azt érzi, hogy nem tehet semmit ezek csökkentése érdekében, így a klímaváltozással kapcsolatos gondolatait igazítja a saját lehetőségeihez.

Az egészségügy terén a gyógyítás integrációs formáinak visszaállítása segíthet a válság csökkentésében. Az öngyógyítás, az önségítés és a jótékonyági ellátás szerepe nőhet, mivel a növekvő betegforgalom az önkormányzati és állami fenntartású, intézményes ellátásra ró növekvő terheket.

Ezekre a kihívásokra a jelenlegi gazdasági és tudományos paradigma nem képes választ adni. A megoldás a holisztikus dimenzió, a transzcendens

szemlélet kialakítása. A már létező, új, fenntartható modellek: az ökofalvak, a kék gazdaság, az átalakuló városok mozgalom már ennek jegyében születtek.

A kötet szemléletesen mutatja be, hogyan jut el a kutató a viszonylagosan kis rész (a betegsészociológia) vizsgálatától az egyre tágabb dimenzióig; az egészsészociológián, majd a környezet és az egészség kapcsolódásán át egy új tudományos és társadalmi paradigma igényéig. Az olvasó eközben azt is érzékeli, mennyivel biztonságosabbak – a kutatás terén is – a járt utak. A szociológia bevett kutatási módszereit, eszközeit alkalmazó tanulmányok érhetőbbek, könnyebben befogadhatók és inkább eleget tesznek a tudománnyal kapcsolatos elvárásainknak. A holisztikus szemlélet alkalmazása azt is megmutatja, hogy sok még a bizonytalanság; a humán tudományok (például a hermeneutika és a szociológia) együttműködésében is, és a humán- és természettudományok közös munkájában is. Ugyanakkor hitelesen támasztja alá a kötet, hogy a modern társadalmak válságai csak ezzel a paradigmaváltással lehetnek megválaszolhatók, megoldhatók, mert a jelenlegi gondolkodási struktúrákban a pillanatnyi érdekek vagy gazdasági racionalitás győz a hosszabb távú érdekeink felett.

Summary in English:

László Antal Z. Antal's "Sociology of Health in a Holistic Approach" is a volume of studies that follows nearly forty years of research. The volume is based on a detailed analysis of three major studies: the development of a holistic approach and its application, the results of various health sociology studies - pathways of illness, the social embeddedness of health care, the emergence of the gratuity - and a holistic approach to nature and society. Furthermore, the professionalisation of the sociology of health is discussed in this work, based on the author's own academic work. In addition, the volume also examines the professional question of why social interest in sociology has declined in Hungary over the past three decades. One of the key messages of the volume is how a holistic approach can contribute to a better understanding and cure of the ills of individuals and society.